

РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Досліджено радянську історіографію аграрної політики німецьких властей в окупованих областях України у 1941–1944 рр., визначено етапи її розвитку, проаналізовано основні напрями та тенденції у вивченні даної теми.

In the article it is Soviet historiography of the agrarian policy of German authorities in the occupied regions of Ukraine in 1941–1944, the stages of its development are examined too, analyzed the main tendencies and trends of the research of this topic.

Друга світова війна, яка стала однією із найбільших трагедій людства, була, є і буде актуальним об'єктом вивчення історичної науки. У вітчизняній радянській історіографії з даної проблеми написано велику кількість досліджень, створено значний пласт наукових праць. Проте увага радянських дослідників зосереджувалася, в основному, на подіях воєнної історії Великої Вітчизняної війни, ролі Компартії у перемозі над німецькими загарбниками, історії партизанського і підпільного руху опору, загальній характеристиці нацистського окупаційного режиму тощо. Деякі ж питання, через політичну заангажованість та заідеологізованість радянського суспільства, взагалі не розглядалися та замовчувалися. Це зумовило появу "білих плям" та нез'ясованих питань з історії Великої Вітчизняної війни, які нині вимагають глибокого й об'єктивного аналізу.

Першими спробами висвітлити окупаційну аграрну політику нацистської Німеччини на території України були праці радянських істориків, які перебували в евакуації, що з'явилися в роки Великої Вітчизняної війни. Вони мали більше публіцистичний та пропагандистський характер, аніж науковий і були спрямовані, насамперед, на розкриття злочинів німецьких загарбників і закликати до боротьби з ворогом. Дані дослідження ґрунтувалися на трофейних документах, звітах партизанських загонів, свідченнях очевидців та учасників тих подій і були позбавлені глибокого аналізу.

Певне уявлення про аграрну політику окупаційних властей на території України давали у своїх брошурах С. Галаджев, О. Глухий, К. Дубина, М. Калінін, В. Кружков, Л. Паламарчук та ін. [5; 6; 14; 23; 36; 49]. Зокрема, особливості перетворчих процесів, що здійснювалися у сільському господарстві захоплених німецькими військами областей розкрив Є. Ярославський [62]. З. Шульга вбачав суть аграрного закону А. Розенберга у тому, щоб на Україні "відновити поміщицькі економії", "колгоспу землю передати німецьким поміщикам", "українське селянство перетворити в кріпаків" [61, с. 14]. Л. Новиченко, характеризуючи німецьку земельну реформу, продемонстрував грабіжницький характер окупаційного режиму шляхом пограбування та вилучення сільськогосподарської продукції [44]. Деякі особливості економічної політики на Україні висвітлює й О. Леонтьєв. Використовуючи захоплені радянськими військами у 1942 р. німецькі документи, зокрема директиви з керівництва економікою у східних областях, так звану Зелену папку Г. Герінга, О. Леонтьєв уперше розкрив плани нацистської Німеччини стосовно експлуатації економіки радянських територій, структуру військово-господарського апарату, систему заходів щодо пограбування окупованих областей тощо [38].

Наукове ж дослідження історії Великої Вітчизняної війни розпочалося в перші повоєнні роки. Зокрема, аграрну політику німецьких окупаційних властей на території України розкрив у кандидатській дисертації П. Індиченко [19]. Зазначену проблему, хоча і дотично, аналізував і Л. Воробйов. На основі інформації, що містилася на шпальтах газет, які виходили на окупованій українській території, він одним із перших акцентував

увагу на вагомості економічних інтересів Третього рейху щодо України. Досить ґрунтовно історик дослідив аграрну політику німецьких властей, поетапно розкрив положення "нового аграрного закону", назвавши його "революцією" в сільському господарстві, визначив суперечності при впровадженні його на практиці [55].

З'являлися і наукові розробки, що здійснювалися на основі регіонального підходу до вивчення нацистського окупаційного режиму. Зокрема, Р. Новоплянська у кандидатській дисертації розкриває стан сільського господарства Ворошиловградської обл. (нині Луганська) напередодні Великої Вітчизняної війни та окупації, політику німецьких властей в аграрній сфері регіону, а також матеріальні збитки, завдані нацистами господарству та населенню області. На її думку, створення одноосібних господарств, про що заявляло нацистське керівництво, мало слугувати, перш за все, приманкою для українських селян [45]. Особливості німецької аграрної політики на Полтавщині досліджував І. Литвинов [39]. У своїй кандидатській дисертації він охарактеризував форми та методи господарювання окупаційних органів влади, простежив процес реформування аграрного сектору економіки краю, дослідив адміністративно-господарське управління області, продемонстрував важке становище сільського населення під владою німців, використання його трудового потенціалу на користь Німеччини, боротьбу проти грабіжницької політики окупантів. Аграрну політику нацистів на Київщині досліджували А. Буцик та Н. Стаднійчук [57; 58], на Житомирщині – О. Стрельцов [56], у Тернопільській обл. – О. Родзін [59] тощо.

Як бачимо, незважаючи на складне становище історичної науки в перше повоєнне десятиріччя, особливо після ухвалення ЦК КП(б)У 29 серпня 1947 р. постанови "Про політичні помилки і незадовільну роботу інституту історії України АН УРСР", у якій було піддано критиці практично весь його науковий доробок, вивчення окупаційного режиму на території України, започатковане ще в роки війни, активно продовжувалося. Переслідування науковців та жорстка цензура, зокрема відносно проблем історії Великої Вітчизняної війни, що стосувалися окремих аспектів політики німців на захопленій території, ставлення населення до окупаційного режиму тощо, не перешкодили процесу формування ґрунтовної історіографії досліджуваної теми.

Ситуація дещо поліпшилася після XX з'їзду КПРС, під впливом рішень якого зменшився ідеологічний тиск на вітчизняну історичну науку, полегшився доступ учених до архівних фондів та розширилася тематика їх досліджень. Це дало можливість заповнити певні прогалини, ліквідувати деякі помилкові оцінки подій війни та догматичні підходи попередніх років. І хоча деякі проблеми, як-то умови перебування українського народу на окупованій території, колабораціоністський рух, деякі аспекти соціально-економічної політики німців тощо, продовжували і надалі залишатися поза увагою вітчизняних науковців, усе ж, історична наука поповнилася низкою цінних та ґрунтовних праць. Науковці у своїх дослідженнях використовували маловідомі до

того часу матеріали, що були надруковані у документальних збірках [43; 48; 50]. Як наслідок, у цей час почали з'являтися ґрунтовні монографії, вийшла російською мовою шеститомна "Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. 1941–1945" [20] тощо.

Серед наукових кіл спостерігається тенденція до вивчення історії України та її місця у Другій світовій війні, а також внеску українського народу у Перемогу над нацистською Німеччиною. Зокрема, одним із перших у радянській історіографії, хто здійснив спробу комплексного дослідження історії України у Великій Вітчизняній війні, був М. Супруненко [53]. І хоча його праця мала більш описовий, аніж аналітичний характер, усе ж, вона стала однією з перших спроб переосмислення догматичних концепцій історії України, у тому числі і німецького окупаційного режиму та його аграрної політики на завойованій території.

З'явилася низка праць, автори яких досліджували різноманітні проблеми зазначеного періоду вітчизняної історії. Зокрема, особливості аграрної політики окупаційних властей вивчали Н. Синіцина й В. Томін [52]. Залучаючи архівні матеріали, історики зуміли поетапно простежити хід аграрної реформи нацистів та визначити її наслідки. На їх думку, політика німців у сільському господарстві окупованих радянських територій була покликана грабувати й експлуатувати місцеве населення. До того ж, як зауважують дослідники, "особливий безпорядок та безчинство" в аграрній сфері спостерігався в областях, які перебували у складі військової зони управління.

Становище українського села на окупованих німцями території, що правдою поверхово, досліджував Ю. Арутюнян [2]. Акцентуючи увагу на вивченні ролі радянського селянства у боротьбі проти німецьких загарбників, він проаналізував стан сільського господарства напередодні війни, діяльність окупаційних господарських органів управління та пограбування, основні напрями економічної політики нацистів, використання місцевого населення та депортацію сільської молоді до Німеччини, матеріальні збитки, завдані завойовниками аграрному сектору економіки СРСР.

Проте, зміна керівництва в країні в середині 1960-х рр. призвела і до певних змін у науковій сфері. І хоча вітчизняна історична наука знову потрапили під жорсткий тиск ідеологічного диктату з боку державних органів влади, вона продовжувала поповнюватися ґрунтовними працями з історії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн.

Зокрема, історія українського народу в період Великої Вітчизняної війни отримала висвітлення у низці фундаментальних праць з історії України: десяти томна "История Украинской ССР", восьми томна "История Украинской РСР", трьох томна "Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941–1945 рр.", двох томна "Історія селянства Української РСР" та ін. [22; 18; 54; 17]. У даних роботах мало місце і дослідження аграрної політики німецько-нацистської окупаційної влади на території України. Значну увагу політиці німців у сільському господарстві окупованої України приділено у третьому томі колективної п'ятитомної "Истории советского крестьянства" [21].

Поруч із вищезазначеними монументальними працями вийшла друком і низка індивідуальних наукових розробок, які розкривали широкий спектр проблем Другої світової війни. Так, одним із провідних українських істориків, що вивчав практично усі аспекти Великої Вітчизняної війни, був М. Коваль. У своїх роботах він дослідив: плани нацистів щодо загарбання й експлуатації українських земель; процес евакуації продуктивних сил України у східні області Радянського Союзу; окупаційний режим на завойованій території, а також форму-

вання та діяльність органів управління та пограбування; політичні, економічні та соціальні заходи нацистів на захоплених українських землях і методи їх господарювання; важке становище населення та боротьбу українського народу проти німецьких загарбників; наслідки окупаційної політики та війни в цілому, а також багато інших проблем [29; 30; 31; 32; 33].

У науковій спадщині М. Ковалю простежується і регіональний підхід до дослідження проблем німецького окупаційного режиму в Україні. Зокрема історик, одним із перших, проаналізував становище областей, що протягом усього періоду окупації перебували під управлінням вермахту, для означення яких він вживав термін *прифронтна зона* [31, с. 192]. М. Коваль стверджував, що в даному регіоні аграрна політика окупаційних властей була м'якшою, порівняно з іншими областями України, оскільки військові, у руках яких перебувала влада, підтримували відносно ліберальні позиції щодо цієї проблеми "спеціаліста в українському питанні" рейхсміністра А. Розенберга.

Досить яскраво розкривають аграрну політику німецько-нацистських окупаційних властей спільні дослідження М. Загорюлька й А. Юденкова. Приділяючи основну увагу боротьбі радянського народу проти економічних заходів окупантів, науковці зуміли ґрунтовно проаналізувати формування та розробку економічних планів нацистської Німеччини у війні проти Радянського Союзу, процес створення та діяльність німецьких органів господарського управління та пограбування, політику окупаційної влади стосовно експлуатації сільського господарства радянських територій тощо. І хоча дослідження мали загальносоюзний характер, вони, усе ж, містили інформацію й про особливості окупаційного режиму на території України [15; 16].

Проблеми становища населення на окупованих українських територіях та політики німців у сільському господарстві знайшли своє відображення у дослідженнях С. Лаути. Історик здійснив ґрунтовний аналіз аграрних перетворень німецьких окупаційних властей, умов життя та праці селян, збитків, завданих нацистами сільському господарству республіки тощо [37].

Розкривали суть "нового аграрного порядку" А. Розенберга та простежували хід його впровадження в життя на захоплених радянських територіях О. Анікєєв, В. Гриднев, П. Дишлевий, В. Коваль, В. Нем'ятий, М. Семиряга та ін. [1; 10; 12; 27; 41; 51].

Не меншу наукову цінність мають дослідження, що ставили за мету висвітлити окремі аспекти аграрної політики окупантів на території України. Зокрема, плани нацистської Німеччини щодо економічної експлуатації України розкрили у своїх працях Л. Безименський, В. Коваль, Л. Кондратенко, А. Носкова, М. Швагуляк та ін. [3; 4; 25; 26; 34; 35; 46; 47; 60].

Важливе місце у науковому дослідженні німецького окупаційного режиму займала проблема ставлення населення, у тому числі і сільського, до німецьких загарбників. Радянські історики відстоювали загальноприйнятну позицію про абсолютну ворожість українського селянства до нацистів. Як наслідок, акцентувалася увага на героїчній боротьбі підпільних та партизанських загонів проти німецьких окупантів. Даній темі присвятили свої праці Г. Григорович, В. Гриднев, П. Денисенко, П. Дишлевий, В. Коваль, В. Нем'ятий та ін. [7; 8; 11; 13; 28; 42]. Поруч із цим порушувалося питання і про колабораціоністський рух в окупованих областях. Проте, визнаючи співпрацю окремих представників українського населення з німцями, вітчизняні науковці зосереджували увагу на їх політичних інтересах та відносили колаборантів-націоналістів до "ворогів народу". Економіч-

ний же колабораціонізм у дослідженнях радянських істориків не отримав належного висвітлення [9; 12, с. 74; 17, с. 280; 24, с. 13; 40, с. 123, 381–382].

Таким чином, незважаючи на існування ідеологічного тиску на історичну науку радянської доби, що спричинив обмеженість у виборі її представниками тем дослідження та доступу до використання широкої джерельної бази, науковцям вдалося досить ґрунтовно, хоча, за об'єктивних причин, й однобічно, дослідити значну частину проблем аграрної політики німецького окупаційного режиму на території України, як одного з важливих аспектів історії Великої Вітчизняної війни.

На нашу думку, весь спектр досліджень радянської історіографії доцільно поділити на декілька періодів, особливості яких визначали політико-ідеологічна ситуація та становище історичної науки в Радянському Союзі. Перший (1942–1945) представлений працями, які, здебільшого, були пропагандистського й агітаційного характеру, висвітлюючи злочини німецького окупаційного режиму, зокрема й грабунків сільського господарства України. Другий (1945 – середина 1950-х рр.) характеризується першими спробами радянських учених науково дослідити історію Великої Вітчизняної війни. У даний час з'являються і праці, що розкривають аграрну політику німців на окупованій території України. Третій період (середина 1950 – середина 1960-х рр.) відзначився меншим диктатом на історичну науку, що призвело до перегляду та переосмислення деяких проблем історії Великої Вітчизняної війни. На рівень окремого об'єкту дослідження виступає Україна. Четвертий (середина 1960-х – 1991 р.) характеризується появою праць, що розкривають аграрну політику німців, у тому числі, робляться спроби простежити специфіку окремих окупаційних зон, на які була поділена територія України.

Проте, незважаючи на кількісно великий доробок з історії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн у радянській історіографії, проблема аграрної політики нацистської Німеччини на окупованій території України й досі залишається малодослідженою. Питання аграрних перетворень нацистів потребує подальшого всебічного вивчення, особливо зважаючи на адміністративно-територіальний поділ українських земель у період окупації та специфіку їх управління.

1. Аникиев А.А. Аграрная политика германского фашизма и ее крах: Автореферат дисс... д-ра ист. наук: 07.00.03. – Ленинград, 1981. 2. Арутюнян Ю.В. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны. – М., 1963. 3. Безыменский Л.А. Генеральный план "Ост": замыслы, цели, результаты (новые мат.) // Вопросы истории. – 1978. – № 5. 4. Безыменский Л.А. Особая папка "Барбаросса": Док. повесть. – М., 1972. 5. Галаджев С.Ф. Что происходит в оккупированных областях Украины. – Б. м., 1942. 6. Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу. – М., 1942. 7. Григорович Г.Ф., Денисенко П.И., Немятый В.Н. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны. – К., 1976. 8. Гриднев В.М. Борьба советских крестьян с оккупационным режимом (1941–1944 гг.) и буржуазная историография // Вопросы истории. – 1978. – № 7. 9. Гриднев В.М. Историография борьбы советского крестьянства против немецко-фашистских захватчиков на временно оккупированной территории СССР в 1941–1944 гг. // Историография Великой Отечественной войны: Сб. ст. – М., 1980. 10. Гриднев В.М. Крестьянство западных и северо-западных районов РСФСР в период немецко-фашистской оккупации 1941–1944 гг. – М., 1975. 11. Дишлевый П.С. Борьба украинского народа против ограбления и эксплуатации Украины немецко-фашистскими захватчиками (1941–1944 гг.): Автореферат дисс... канд. ист. наук. – К., 1968. 12. Дишлевый П.С. Крах фашистской аграрной политики на тимчасово окупованій території України (1941–1944 рр.) // УІЖ. – 1971. – № 6. 13. Дишлевый П.С. Роль партизанского

руху в зриві німецько-фашистської окупаційної економічної політики на Україні (1941–1944 рр.) // УІЖ. – 1968. – № 3. 14. Дубина К. Варвари двадцатого века. – Саратов, 1942. 15. Загорюлько М.М., Юденков А.Ю. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. – М., 1970. 16. Загорюлько М.М., Юденков А.Ф. Крах плана "Ольденбург". – М., 1980. 17. История селянства Української РСР: У 2 т. / Відп. ред. І. Компанієць. – К., 1967. – Т. 2. 18. История Української РСР: У 8 т. 10 кн. / За ред. А. Шевельова. – К., 1977. – Т. 7. 19. Индыченко П. Провал аграрной политики немецких фашистов на временно оккупированной Советской Украине в 1941–1944 гг.: Автореферат дисс... канд. юрид. наук / КГУ им. Т. Г. Шевченко. – К., 1949. 20. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945: В 6 т. / Под ред. П. Поспелова. – М., 1960–1965. 21. История советского крестьянства: В 5 томах. – Т. 3: Крестьянство СССР накануне и в годы Великой Отечественной войны 1938–1945. – М., 1987. 22. История Украинской ССР: В 10 т. / Отв. ред. В. Клоков. – М., 1984. – Т. 8. 23. Калинин М.И. Смерть немецким крепостникам. – М., 1943. 24. Клоков В.И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945: Историографический очерк. – К., 1978. 25. Коваль В.С. "Барбаросса": Истоки и история величайшего преступления империализма. – К., 1989. 26. Коваль В.С. Документ, що викриває плани німецько-фашистських окупантів // УІЖ. – 1971. – № 6. 27. Коваль В.С. Международный империализм и Украина, 1941–1945. – К., 1966. 28. Коваль В.С. Подвиг народный. Украина у Великой Вітчизняній війні. – К., 1970. 29. Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства. – К., 1979. 30. Коваль М.В. История памяти! – К., 1965. 31. Коваль М.В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. – К., 1977. 32. Коваль М. Перебазування продуктивних сил УРСР на схід Радянської країни. 1941–1942 рр. // УІЖ. – 1970. – № 2. 33. Коваль М.В. Фашистская политика духовного, морального, политического подавления населения Украины и ее крах // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сб. науч. трудов. – К., 1988. 34. Кондратенко Л.В. Крах экономических планов немецко-фашистских захватчиков на Украине: Историографический очерк. – К., 1980. 35. Кондратенко Л.В. Радянська історична література про крах економічних планів фашистських окупантів у Донбасі // УІЖ. – 1982. – № 5. 36. Кружков В. Что несут немецкие фашисты народам Советского Союза. – М., 1942. 37. Лаута С.П. Колгоспное селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1965. 38. Леонтьев А. "Зеленая папка" Геринга. – М., 1942. 39. Литвинов И.Д. Провал аграрной политики немецко-фашистских оккупантов в 1941–1943 гг. (По мат. Полтавской обл.): Автореферат дисс... канд. эконом. наук. – Полтава, 1950. 40. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине: В 2 кн. – К., 1985. – Кн. 1. 41. Немятый В.Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. – К., 1982. 42. Немятый В.Н. Всенародная борьба против экономических мероприятий фашистских оккупантов на Украине (1941–1944 гг.). – К., 1980. 43. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Зб. док. і мат. / За ред. П. Костриби та ін. – К., 1963. 44. Новиченко Л. Гітлерівська кріпачина / Про "німецьку земельну реформу" на тимчасово окупованій Україні. – Саратов, 1942. 45. Новопольская Р. Борьба трудящихся Ворошиловградской области против немецко-фашистских оккупантов. Июль 1942–1943 гг. / Дисс... канд. ист. наук. – К., 1953. 46. Носкова А.Ф. Захватнические планы гитлеровской Германии на Востоке Европы // Исследования по славяно-германским отношениям. – М., 1971. 47. Носкова А.Ф. Истребительная оккупация // Вопросы истории. – 1980. – № 5. 48. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. мат.: В 7 т. / Под ред. Р. Руденко. – М., 1957–1961. 49. Паламарчук Л. Фашистський розбій на Україні. – Уфа, 1943. 50. Преступные цели – преступные средства. Документы об окупационной политике фашистской Германии на территории СРСР (1941–1944 гг.). – М., 1963. 51. Семиряга М.И. Немецко-фашистская политика национального порабощения в оккупированных областях Западной и Северной Европы. – М., 1980. 52. Синицина Н.И., Топин В.Р. Провал аграрной политики гитлеровцев на оккупированной территории СССР (1941–1944 гг.) // Вопросы истории. – 1965. – № 6. 53. Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.). – К., 1956. 54. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941–1945 рр.: У 3 т. / М. Буцько, М. Власов, П. Денисенко та ін. – К., 1967–1969. 55. Центральний державний архів Вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4620, оп. 3, спр. 239. 56. ЦДАВО України. – Ф. 4620, оп. 3, спр. 264. 57. ЦДАВО України. – Ф. 4620, оп. 3, спр. 284. 58. ЦДАВО України. – Ф. 4620, оп. 3, спр. 285. 59. ЦДАВО України. – Ф. 4620, оп. 3, спр. 311. 60. Швагуляк М.Н. Украина в экспансионистских планах германского фашизма. 1933–1939 гг. – К., 1983. 61. Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі. – Уфа, 1942. 62. Ярославский Е.М. Что несет фашизм крестьянству. – М., 1942.

Надійшло до редколегії 06.02.06